

Kolozsi Orsolya

Tapogatózás

Mihancsik Zsófia: Nincs mennyezet, nincs földém.
Beszélgetés Nádas Péterrel

„A dialógus nem más, mint tapogatózás.”

N. P.

A Mihancsik Zsófia által készített interjúsorozatot tartalmazó kötet megjelenését rendkívüli várakozás előzte meg, hiszen sokan bíztak abban, hogy a beszélgetés majd valamiféle segítséget nyújt, fogódzót biztosít az előző évben boltokba került, a kritikát alaposan megosztó és igénybe vevő óriási terjedelmű regény, a *Párhuzamos történetek* értelmezéséhez. A szakmabeliek számára a beszélgetés természetesen nem volt ismeretlen, hiszen 1997-ben több részletben elhangzott a Magyar Rádióban, akkoriban azonban még a regény nem volt ismert, így a két szöveg egymásra olvasása csak most, a Jelenkor Kiadó jóvoltából vált lehetővé. Bár az interjúkötet kétségtelenül gazdagíthatja, esetleg új irányokba mozdíthatja a regénytrilógia interpretációját, túlzó leegyszerűsítés volna a beszélgetést kizárólag a *Párhuzamos történetek* műhelynaplójaként olvasni, hiszen témái ennél jóval szerteágazóbbak, gazdagabbak.

A jól ismert barthes-i gondolat, a Szerző halálának térnyerése óta mintha egyre kevesebb igény mutatkozna az alkotók életrajzaira, naplóira, a velük készült beszélgetésekre, azaz olyan anyagokra, melyek a művész életének jelentősebb mozzanatait, gondolkodásának, világlátásának fontosabb irányait foglalhatják magukba. A szövegek interpretációja során az alkotót radikálisan figyelmen kívül hagyó iskolák számára azonban rendkívüli meglepetéseket tartogathat a tárgyalt kötet, mely kiváló bizonyítéka annak, hogy ha a szerző véleménye és saját műveinek értelmezése nem is kizárólagos, de mindenképpen fontos és megkerülhetetlen része lehet a különféle interpretációknak. Mihancsik Zsófia és Nádas Péter beszélgetése ugyanis egyáltalán nem irodalmi „intimpistáskodás”, nem bulvárjellegű betekintés egy alkotó személyiség hétköznapijaiba, hanem szigorúan teoretikus alapozottságú vizsgálódás, ahol Nádas Péter elsősorban nem mint magánember, hanem mint író áll a középpontban. Mihancsik Zsófia kérdéseire adott, világnézeti problémákra és írói praxisra – és természetesen ezek összefüggéseire – vonatkozó válaszai legalább olyan elméleti igénytelenséggel fogalmazódnak meg, mint esszéi esetében. Ha pedig esszéi olvashatóak a szépirodalmi szövegek kommentárjaiként, akkor minden kétséget kizáróan az interjú-kötetben megfogalmazottak is.

Az életműsorozat tizenharmadik darabjaként megjelent könyv nem az első ilyen jellegű kötet a sorozatban, hiszen az 1992-ben napvilágot látott *Párbeszédet* szintén a dialógusforma strukturálja. A kötet azt a többnapos beszélgetést rögzíti, mely Nádas Péter és svéd újságíró barátja, Richard Swartz között zajlott 1989-ben. Ez a beszélgetés azonban nem interjú, hiszen itt Nádas is a kérdező bőrébe bújik, a két fél egyenrangú abban az értelemben is, hogy Richard Swartzról legalább annyi megtudható, mint Nádas Péterről. Az új beszélgetéskötet ehhez képest más, hiszen célja elsősorban az, hogy Nádasról rajzoljon

képet. Noha nyilvánvaló, hogy kié a főszerep, azért a Nádas-műveket kiválóan ismerő kérdező érzékeny kérdésein át is kirajzolódik egy alak, aki jól láthatóan – és sohasem túlzó módon, az esetleges aránytévesztés veszélyét mindvégig elkerülve – nehezen megdönthető vagy megváltoztatható elképzelésekkel bír. Pedig Nádas Péter határozott és mindenfajta megalkuvást egyértelműen elutasító, a mellébeszélést következetesen elkerülő megnyilvánulásai gyakran hozzák zavarba az esetleg nagyobb kompromisszumkésztséghez szokott kérdezőket. Jó példa erre Szerdahelyi Zoltán Hajnóczy Péterről készített interjúkötete, melynek egyik legradikálisabb és egyszersmind legérdekesebb darabja éppen a Nádassal készült beszélgetés. Szerdahelyi erőteljes legendateremtő gesztusai, a Hajnóczy-életműről és a Hajnóczy-jelenségről határozott koncepció meglétét eláruló kérdései szinte minden válaszadót automatikusan terelnek az előre kijelölt irányba, Nádas azonban ennek ellenáll, nemegyszer – az olvasónak legalábbis így tűnhet – zavarba hozva Szerdahelyit.

Mihancsik Zsófia azonban erőteljes, megingathatatlan kérdezőnek tűnik, aki a számára nem világos, nehezen érthető vagy nehezen hihető kijelentésekre többször rákérdez, visszautal, saját álláspontját is kockára téve az ütköztetésben. És úgy tűnik, hogy Nádasnak éppen ilyen kérdezőre van szüksége. Olyan kérdezőre, aki nem hajlik meg minden megfontolás nélkül az író óriási tekintélye előtt. S aki ráadásul rendkívül kíváncsi, s ennek köszönhetően kérdései sohasem sematikusak vagy érdektelenek. Érdeklődése több pusztán újságírói feladatnál, ahogy erre maga is utal: „Azért beszélgetek magával szívesen, mert érdekel, amit mond.” Nádas pedig érezhetően jó néven veszi ezt a figyelmet, és többnyire relevánsnak, érvényesnek tekinti Mihancsik kérdéseit, ezért ad rájuk minden esetben szabatos, komolyan átgondolt és megfogalmazott válaszokat. A kérdések ráadásul gyakran segítik is abban, hogy gondolatainak valamiféle irányt adjon, hogy bizonyos csomópontok, irányvonalak mentén megfogalmazza őket. Erre egy helyen Nádas is reflektál: „De éppen ekörül keringtem, amit kérdez, csak nem tudtam megfogalmazni. A kérdéssel talán jobban meg tudom fogalmazni.” Mihancsik Zsófia elég teret enged annak, hogy a válaszadó fél alaposan és több szempontból körüljárja a felvetődő problémákat, türelmesen kivárja a legpontosabb megfogalmazást, hagyja elkalandozni alanyát, ugyanakkor, minden rugalmassága ellenére, szinte láthatatlanul kézben tartja a beszélgetést: „Most messzire eltérünk a kisoroszi kerttől és 1968 augusztusától, amit én egyáltalán nem bánok, csak majd ne felejtjük el, hogy oda kell visszamennünk.” Annak ellenére, hogy – és ez az eddig elmondottakból is világosan látszik – a beszélgetőpartnerek kölcsönösen becsülik és viszonylag jól ismerik egymást, a harmonikus és egymás reakcióira érzékeny dialógus nem mentes a polemizálástól sem, és ezek a nem is túl ritka ellentétek még hitelesebbé, még elevebbé teszik a beszélgetést. A legerőteljesebb ellenállás a barátság és szerelem közti határvonal, a mindkettőt meghatározó vágy eltérő vagy nem eltérő volta között bontakozik ki, Mihancsik mindvégig kitarat amellett, hogy a két vágy közötti különbség van, Nádas azonban másképp vélekedik, s – mint néhány más esetben is – egyiküknek sem sikerül saját igazáról meggyőzni a másikat. Az, hogy Mihancsik Zsófia kellően bátor, nemcsak azért gyümölcsöző, mert a két nézőpont ütközésekor, ütköztetésekor keletkező mozgás az olvasót is lendületbe hozza, álláspontja felülbírálatára, de legalábbis újragondolására készíti, hanem azért is, mert a legkényesebb kérdéseket is valamiféle magától értetődő természetességgel teszi fel. Már a kötet legelején, mintegy „in medias res”, különösebb bevezető nélkül a klinikai halál állapotáról és az akkor szerzett tapasztalatokról, benyomásokról kérdezi az író. Ez a terjedelmes első rész különösen érdekes, hiszen olyan dologról igyekszik hírt adni, mely még egy író számára is nehezen megfogalmazható, szavakkal alig elérhető terület.

A klinikai halál élménye mellett rendkívül sok, Nádas számára köztudottan fontos téma kerül elő. Szó esik többek között gyermekkoráról, szüleihez fűződő kapcsolatáról,

alapvető politikai és vallási irányultságáról. Zsidóságához és kereszténységéhez való viszonyáról éppúgy, mint korai újságírói tapasztalatairól, a magyar nyelv, a magyar társadalmi berendezkedés és gondolkodásmód jellegzetességeiről, korábbi művei és a cenzúra viszonyáról, írásainak külföldi fogadtatásáról. Thomas Mann munkásságához való, némi-képp ambivalens kötődése is előkerül, ugyanúgy, ahogyan Mészölyhöz fűződő személyes és írói kapcsolata is. Az egyik legfontosabb probléma, mely szinte minden téma kapcsán, más-más kontextusban, de újra és újra felmerül, a szenzualitás kérdésköre. Az interjú készítésének idején láthatóan a Nádasst leginkább foglalkoztató kérdések egyike, melynek megválaszolása szinte valamennyi érintett témáról alkotott véleményét – legyen az vallás, politika, barátság – befolyásolja. Legújabb szövegének, a *Párhuzamos történetek*nek éppen az az egyik legnagyobb tétje, hogy egy regény nyelvén kifejezhetővé, érzékelhetővé tudja-tenni ezzel kapcsolatos meglátásait, elképzeléseit. Véleménye szerint a szenzualitás olyan közös alap, mely mindenki számára alapvető és adott, függetlenül kortól, nemtől, társadalmi státustól, adottságoktól: „A régi rögeszmém legfeljebb megerősödött, miszerint az emberek csupán a szenzualitásukban egyenlők, és minden másban különbözők.” Közös bennük az, hogy egyformán érzékelik a világot, érzékszerveik szintjén hasonló valóságot fognak fel, még akkor is, ha ezt egy reflektívabb szinten már – kulturális, szociális stb. beágyazódástól függően – egészen másképp strukturálják, interpretálják. Ennek a szenzualitás közönségnek az alapját Nádas a következőképpen próbálja meghatározni: „Ez az emlézők érzete a világról, s az ember nevű emléző ezt léleknek nevezi. Az emlézők érzete a világról ilyen. A papucsállatkáé bizonyára másmilyen, nem tudom. Ha ellenben látok egy oroszánt, amint széttép egy gazellát, vagy látok egy oroszánt, amint szoptatja a saját kölykeit, akkor körülbelül tudom, hogy ez mi. (...) Tehát van egy azonosságsszint, ami kölcsönösen átélehetővé teszi a működési elveket.” Egy másik helyen pedig így fogalmaz: „Én a szenzualitáson az érzékszervi felfogás vagy érzékelés egyenlő képességét, adottságát értem. Az, hogy ez a képesség mindenki számára egyenlően adott.” Ezt az elképzelését nagyon sok helyen fejti ki, igyekszik minél pontosabban meghatározni, így a kötetet végigolvasva egy átfogó elmélet körvonalai rajzolódhatnak ki.

A lehető legpontosabb meghatározásra való törekvés azonban nem csak e központinak nevezhető kérdés kapcsán figyelhető meg. Nádas minden kérdésre a lehető legszabatosabb választ keresi, nem ken el, nem hagy nyitva dolgokat. Véleménye szerint egy nép gondolkodási struktúráiban mélyen benne vannak azok az irodalmi és filozófiai hagyományok, melyek a történeti fejlődés során nagy hatásúak voltak, s ezek érvényesülnek akkor is, ha a beszélő esetleg egyetlen sort sem ismer ezektől a meghatározó szerzőktől. A németeket hozva fel példaként így fogalmaz: „Hogy ezek a német emberek itt minden nap minden percében úgy hajtának végre egy német reformációtól vagy felvilágosodástól kezdve érvényes, a német filozófiában gyökerező ritust, mintha valamennyien Kantot olvasnának minden este. Ez a ritus a következőből áll: az egyik állít valamit, majd rögtön definiálja is a fogalmait. A másik meghallgatja a definíciót és elmondja saját definícióját. Ezzel mintegy kísérletet tettek rá, hogy saját fogalmaik szerint értelmezzék a másik ember állítását.” Nádas Péter, kinek a német kultúra különösen fontos, valószínűleg épp e modell szerint szervezi gondolkodását, megnyilvánulásait.

A pontosságra való törekvés, az egzakt definíciókhoz, a „formákhoz” való ragaszkodás, ez a gondolkodásbeli fegyelmezetség erősen összefügg azzal, amit Mihancsik Zsófia „elméletalkotási szenvedélynek” nevez. Nádasra valóban jellemző, hogy bármilyen hétköznapi, konkrét történést beszél is el, azt mindig valami általánosabb felé tágítja, igyekszik belőle valamiféle tanulságot levonni, próbálja bekapcsolni elméleteinek összefüggéseibe, struktúrájába. Éppen ezért minden történet és tapasztalat túlmutat önmagán és egy nagyobb, magasabb szintű szerkezetbe épül be, mintha Nádas valamiféle átfogó,

totális elméleti háló szövésén dolgozna minden egyes mondatával. Ebben a törekvésében pedig állandó kiindulópontja saját személye. Egészen különleges, ahogy saját életének még látszólag lényegtelen elemeit is górcső alá veszi, hihetetlen reflexivitással magyarázza, interpretálja a vele és általa történeteket. Mintha nem csupán történeteinek szereplője, hanem állandó kívülálló szemlélője is volna. „De az meg az alkatomhoz tartozik, hogy ülök és gondolkodom, értékelem, amit csináltam, egyszóval reflexív vagyok. (...) De hát ez alkat kérdése is, így születtem, hogy ilyen grübler legyek, talán nincs is rá magyar kifejezés. Tehát aki úgy ül, fúrogat és ásogat, turkál” – ahogyan saját magával kapcsolatban megállapítja. Gondolkodása pedig különlegesen szabad. Nem azért, mert csapong, vagy mert nem tart be bizonyos formákat, hanem mert egyáltalán nem konvencionális, bátran vállal fel teljesen elképesztő, néhol kifejezetten megdöbbenő álláspontokat is, de csak a lázadás miatt nem vet el semmiféle hagyományt, úgy tűnik inkább, hogy minden megállapítása józan mérlegelés és belátás eredménye. Bár Nadas Péter kijelentései gyakran túlságosan magabiztosnak, helyenként már-már szentenciózusnak tűnhetnek, ezek háttérében talán nem az elbizakodottság, hanem a provokáció gesztusa rejtőzik. Megfellebbezhetetlennek tűnő kijelentései rendkívül hatékonyak, ha az a feladatuk, hogy gondolkodásra készítsék az olvasót, még akkor is, ha épp ellentétes álláspont kialakítása is lesz ennek a folyamatnak a végeredménye.

Az olvasó a testes, majdnem négyszáz oldalas kötet végigolvasása után nemcsak rengeteg kis részletet tud meg Nadas Péterről, hanem ezekből az apró mozaikdarabokból, a beszélgetés retorikáján és stílusán keresztül összeáll egy kép Nadas alapvető karakteréről, etikai beállítottságáról. Talán közelebb kerül ahhoz – az író által tételezett különbség értelmében –, hogy ne csak azt tudja meg, milyen ember Nadas Péter, hanem, hogy ki ő.